

OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU AFRİKA BÖLGESİYLE İLİŞKİLERİ (1550-1885)

Ottoman Empire Relations With East Africa (1550-1885)

Ahmet Turan YÜKSEL*
Yusuf İbrahim HASHİ**

Özet

16. yüzyılın ortalarında, Kızıldeniz ve Körfez boyunca baharat ticaret yollarının yeniden canlandığı görülmüştü. Bu dönem aynı zamanda Portekiz'in doğu imparatorluğunu hatırı sayılır bir hızla inşa ettiği, deniz güçlerini stratejik noktaları işgal etmek ve Hint Okyanusu'nun kontrolünü ele geçirmek için kullandığı bir dönemdi. İlk donanma, 1505'te Doğu Afrika'daki Mozambik'ten başlayarak Güney Afrika kıyılarını geçti, bugün Tanzanya'nın güneyindeki Kilve Sultanlığı, Kenya kıyısındaki Mombasa Sultanlığı, Somali'nin başkenti Mogadişu ve diğer şehirlere bağlı bölgeleri top atışı yaparak Kızıl Deniz'e girildi. Doğu Afrika Bölgesi'nde bulunan İslâm sultanlıkları, Portekiz tehdidine karşı Osmanlı Devleti'nden yardım almaya başlamış ve Osmanlı Devleti 1585-1586 yıllarında Somali'den Mozambik'e kadar olan yerde kontrolü elinde tutmuş olsa da 1589'dan sonra Portekiz'e hakimiyetini kaybetmiştir. Portekiz, Kızıldeniz ve Körfez girişini bloke ederek ve malzemeleri Akdeniz yerine Ümit Burnu üzerinden yönlendirerek Asya'dan gelen mal akışını tekelleştirmeyi başardı. Bu strateji Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları için önemli bir tehdit oluşturdu ve hayati önem taşıyan malzemeler -özellikle biber- konusunda deniz çatışmalarına yol açtı. 16. yüzyılın ikinci yarısında Portekiz, deniz harekâtlarına devam edecek insan kaynağına sahip olmadığı için çabalarını bıraktı. Bundan sonra Avrupalı devletler, 19. yüzyılın sonuna doğru artan rekabetin neticesinde, kendi aralarında Afrika üzerindeki çatışmalarını önlemek için Berlin'de bir araya geldi. 1884-1885 yıllarında düzenlenen Berlin Konferansı'nda, aslında bir bakıma Afrika üzerinde sömürgecilik politikaları genel olarak planlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Afrika, Osmanlı Devleti, Portekiz, Avrupa Sömürgeciliği.

---

* Prof. Dr.,Necmettin Erbakan Üniversitesi , Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı, atyüksel@hotmail.com.

** Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi Bilim Dalı, xaashi3310@hotmail.com.

Makale Geliş Tarihi: 18.01.2021 Makale Kabul Tarihi: 02.03.2021

Abstract

In the mid-16th century, there was a resurgence of spice trade routes along the Red Sea and the Gulf of Adan. Portugal was building its eastern empire with considerable speed at that time. They were using their naval powers to occupy strategic locations and seize control of the Indian Ocean. The first navy crossed the coasts of South Africa in 1505 and entered the Red Sea, starting from Mozambique in East Africa, the Kilve Sultanate in the south of Tanzania, the Mombasa Sultanate on the coast of Kenya, the capital of Somalia, Mogadishu and other cities and their surrounding areas. The Islamic sultanates in the East African Region used to receive assistance and support from the Ottoman Empire against the Portuguese aggression at the time, and although the Ottoman Empire controlled the region from Somalia to Mozambique between 1585 and 1586, the superiority was lost to the Portuguese from 1589. Portugal managed to monopolize the flow of goods from Asia by blocking and directing materials through the Cape of Good Hope instead of the Mediterranean. This strategy posed a significant threat to the interests of the Ottoman Empire and led to naval conflicts over vital supplies. Eventually, both empires tried to reach an agreement by exchanging official letters. In the second half of the 16th century, Portugal abandoned its efforts because it lacked human resources to continue its naval operations. At the end of the 19th century, European states came together in a meeting in Berlin in order to prevent any kind of competition between them which could result in conflicts over Africa. The Berlin Conference was held in 1884-1885, in which the colonial policies on Africa were generally planned.

Keywords: East Africa, Ottoman Empire, Portugal, European colonial.

Giriş

Doğu Afrika, Afrika'nın doğu bölgesi olan Kızıldeniz'in güney girişini kontrol eden coğrafi konumu nedeniyle stratejik açıdan önemlidir. Bu önem orta çağın sonlarında ortaya çıkmıştır. Portekizliler Mısır'dan Suriye'ye, Yemen'e ve Hicaz'a kadar kontrol sağlamaya çalıştığı anda, Memlûk Devleti'ne doğrudan şiddetli darbe ve tahakkümle güneyden denize girmeye çalışmışlardır. O dönemde Doğu Afrika Bölgesi bu savaştan sonra önemli ve özel bir bölge olmuştur. Tıpkı 1839 yılında İngilizlerin Aden'e gelişi ile Avrupa sömürgeçinin ortaya çıkışındaki önemi gibi. Bugün bölgede önemli bir can damarı haline gelen, doğu ve batıyı birbirine bağlayan, Batı'daki emperyalist devletlerin arasını yakınlaştıran, Doğu bölgesinde sömürgelerini ve doğudaki nüfuzlarını koloni güçlerini yakınlaştıran Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılmasıyla Doğu Afrika özel bir bölge haline gelmiştir.¹

¹ Celâl Yahya ve Muhamed Nesri, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadıyyatü Şabi's-Sûmâl*, Darü'l-Maârif, Kahire 1981, s. 5.

Dünyanın her tarafında muhtelif gelişmelere bağlı olarak sınırların zaman zaman değişmesinden ötürü Doğu Afrika için kesin ve geçerli bir sınır belirtmek zordur. Birçok devletin hâkimiyetine giren ve sonra bu devletlerin yıkılışına şahitlik eden Afrika'nın Kızıldeniz ve Hint Okyanusu tarafındaki kıyılarında günümüzde Cibuti, Somali, Eritre, Sudan, Etiyopya, Kenya ve Tanzania gibi belirli sınırlara sahip ülke ve dolayısıyla devletler bulunmaktadır. Uzak geçmişte genel olarak Habeşistan adıyla anılan bu bölgede tarihi Harar şehri merkez edinilerek Evfât (أوفات) ve Adel Sultanlığı gibi önemli sultanlıklar kurulmuştur. Arap yarımadası ile Doğu Afrika arasında tarih boyunca sürekli yoğun ekonomik ticaret ilişkileri söz konusu olmuştur.²

Doğu Afrika'da ticaretin yoğunlaştığı bölgeler, Kızıldeniz'in paralelinde yer almakta ve sahildeki liman kentlerinin ileriye doğru açılan bölgelerini kapsamaktaydı. Kızıldeniz ticaret yolunun Süveyş Kanalı açılmadan önce de önemi büyüktü. Buradaki Kalzûm limanına ulaştırılan Doğu Afrika'nın değerli ürünleri buradan sonra Mısır'ın Akdeniz kıyısındaki limanı olan İskenderiye'ye kadar karayolu ile taşınırdı. İskenderiye ise üç kıtanın (Asya, Afrika ve Avrupa) birleştiren önemli güzergahların birleştiği bir merkezdi. Bu Doğu Afrika ve dolayısıyla Somali için de çok önemliydi.³ Arap yarımadası ile Afrika kıtası arasındaki ilişkilerde Doğu Afrika kıyılarındaki Zeyla, Sevvakin, Masavva, Berbera, Mombasa ve Zengibar liman şehirlerinin önemi tarih boyunca büyük olmuştur. Ticaretle uğraşan kişilere kritik öneme sahip imkanlar veren bu ticarete en önemli kalemleri şeker, hurma, fildişi, değerli taşlar, pamuk, mineraller, çeşitli boyalar, uzun lif yünü ve baharatlardır. Altın ticareti eskiden beri Habeşistan ve Sudan'ın ticari hayatında çok önemliydi. İhraç edilen altın ve diğer kıymetli madenlerin önemli bir kısmı Mısır'a geliyordu. Bu ülkelerin coğrafi yapısıyla uyumlu olarak madencilik iktisadî süreçte büyük bir yer teşkil etmekteydi. Hindistan'daki devletler direkt olarak Kızıldeniz'de bulunan Moha, Cidde ve Kuseyr liman bölgelerine sevk yapıyordu.⁴

İslâm dini 630 yılında bu bölgeye girdiği esnada Evfât İslâm Sultanlığı, doğuda Somali'de Zeyla'dan, Habeşistan'da Şava'ya kadar uzanan bölgeleri bir arada tutuyordu. 1300 – 1600 yılları arasında üç asırlık bir zamanda bölgede İslâm adına başka krallıklar da kurulmuş ve gelişmiştir. Bu dönemde bahsi geçen bölge, en büyük İslâm Emirliği'nin kuruluşuna ve sona ermesine tanık olmuştur. Bu emirlik “Zeyla” limanı ve “Harar” arasında bulunan bölgeleri içine almakta olup kuzey ve batı Somali ismiyle bilinen bölgeyi de kapsamaktaydı. Habeşistan fatihi Ahmed Gurey olarak tanınan Somalili komutan Ahmed İbrahim El-Gazi'nin 1543 yılında vefat etmesi o bölgede şahlanan bu büyük İslâm Emirliği'nin

² Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006, s. 110.

³ Eymen Fuad Es-Seyyid, *İskenderiye*, DİA, C. XII, İstanbul 2013, s. 574-576.

⁴ Kızıldeniz hakkında ayrıntılı değerlendirme için bkz. Mustafa L. Bilge, “Kızıldeniz”, DİA, C. XXV, İstanbul 2013, s. 557-559.

çözülmesinin başlangıcı olmuştur.⁵ Genel olarak Doğu Afrika Bölgesi, uzun süre Darü'l-İslâm'ın ayrılmaz bir parçası olarak kalmış, özellikle Yemen ve Körfez emirlikleri de dâhil olmak üzere, geriye kalan İslâm dünyası ile her zaman ilişki içerisinde olmuştur.

Doğu Afrika'da Portekiz Tehdidi ve Osmanlı Devleti'nin Konumu

Ortaçağın ikinci yarısında önemli bir gelişme oldu. 15. yüzyılın ikinci yarısında tüm baharat üretim merkezleri ve yolları Müslümanların eline geçti. Hindistan'daki Moğol Devleti, Malka'daki İslam Krallıkları, Memlük Devleti, Mısır, Şam, Yemen ve Doğu Afrika'nın İslam Sultanlıkları bu ülkelerdendir. Öte yandan, Avrupa tamamen, özellikle de Osmanlı'nın Anadolu da genişmesiyle ve Doğu Avrupa'nın merkezi olan İstanbul'un 1453'te fethinden sonra. İslam ticaretinin egemenliğinden kurtulmanın bir yolunu arıyordu.⁶

Avrupa, Doğu'dan ithal edilen ve Aden Körfezi, Kızıldeniz, Akdeniz, oradan da İtalyan şehirleri vasıtasıyla Avrupa'ya ulaşan baharatlara ve bitkilere son derece ihtiyaç duyuyordu. Ancak bu yol hattının önemli ölçüde İslam ülkelerinin hâkimiyetinde olması Avrupalıları, Doğu'ya ulaşmak için başka yollar bulma düşüncesine sevk etti. Bu bakımdan ekonomik faktörlerin coğrafi keşif hareketini yönlendirme ve yürütmede önemli bir rol oynadığı muhakkaktır. Portekiz ve İspanyollar 1271'den 1291'e kadar Marco Polo'yu Çin'in tanımını ve geniş zenginliği hakkında yazmaya teşvik etmiştir.⁷ Portekiz ve İspanyolların Marco Polo yolculuğu büyük bir servetle gerçekleşmiştir. Onun ulusal anlayışı dış ülkelere coğrafi yerlerin keşfedilmesi adı altında bu siyaseti genişletti ve uyguladı. Portekiz ve İspanya'da milli bir şuurun oluşmasına yardım etti. Örneğin Portekiz, Batı Afrika'daki Müslümanlara saldırmak için sloganlar üretti ve coğrafi keşif hareketinde buna ilişkin faktörler belirginleşti.⁸

14. yüzyılda Portekizliler keşif seferleriyle Hindistan'a deniz yoluyla ulaşabilmenin yollarını aramaya başladılar ve bunun sonucunda 1441 yılında Atlas Okyanusu'nda bulunan Yeşil Burun Adalarını ele geçirerek, 1471'de de ekvator hattını aşarak 1485'te Kongo'da büyük bir nehrin yukarı kesimini işgal ettiler. İki sene sonra Afrika'nın en güneyinde olan Ümit Burnu'na geçerek Afrika kıyılarına

⁵ Harar için bkz. Ahmet Kavas, "Harar", *DİA*, C. XVI, İstanbul, s. 107-109.

⁶ Saïd Abdifatah Âşûr, *el-Haraketu's-Salibiyye Safhatun Muşrikatun fi Tarihi'l-Cihâdi'l-İslâmiyyi fi'l-Uşûri'l-Vusta*, c. 2, Mektepetu'l-Angalo el-Mısıriyye, Kahire 1990, s. 898.

⁷ C. Yahya / M. Nesri, *Müşkeletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadîyyatu Şabi's-Sûmâl*, s. 19-20.

⁸ Abdurrahîm Abdurahman, *Füsûl Min Tarih Mısır el-İktisadiyyî ve'l-İctimâ'îyyî fi'l-Asri'l-Osmanî*, el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme li'ş-Şebâb, Kahire 1990, s. 119 -120.

ayak bastılar. Portekizliler çok zahmedli geçen uğraşlardan sonra yaklaşık yetmiş sene içerisinde Güney Afrika'nın güneyine ulaştılar.⁹

“1498 yılında bu kıyının kuzeye doğru, Zacibeze nehri, Mozambik ve Zancibar'a ulaştılar. Zengibar'da ele geçirilen bir Arap rehber, mevsim rüzgârları yardımıyla Portekizli denizcileri yirmi iki gün içinde, Hindistan bölgesinin batısındaki kıyılar üstünden Kalküta'ya götürmüştür.”¹⁰

Keşif Çağı olarak bilinen dönemlerde, İspanyol kaşifler Amerika Kıta sahanlığını ele geçirirken Henry'nin desteğiyle hareket eden Portekiz denizcileri, Afrika kıyıları ile Hint Okyanusu çevresindeki ülkelere ait belirli limanlara eriştikleri bilinmekteydi. Portekizliler, Müslümanlar tarafından kontrol edilmeyen Hindistan'a yeni bir deniz yolunun keşfedilmesi için 15. yüzyılın sonundaki coğrafi keşif hareketi yapan ilk Avrupa ülkesidir. Coğrafi keşif hareketinin başlangıcından beri, Portekiz ve onların planları ile ilişkili hedefleri, esas olarak Hint Okyanusu'nda küresel ticaret yollarının kontrolü için çalışmak ve Müslümanların elinden bu bölgelerin hâkimiyetini almaktır. Özellikle Aden Körfezi ile Kızıldeniz'i geçenler, bu planı gerçekleştirdiler. Portekizlilerin amacı Aden Körfezi'ni kontrol etmek ve bu yolları Müslüman tacirlere kapatmak ve aynı zamanda Doğu ticaretini tekelleştirme, İslam ekonomisini yok etme veya en azından çöküşe maruz bırakma imkânı sağlamaktır.¹¹

16. yüzyılda dini, ekonomik ve siyasi faktörlerin etkisi altında Portekiz; Okyanusa yönelik, büyük ve sağlam gemiler yapmayı tercih ederken, gemi ve silah sayısını da artırmıştır. Gemilerin oluşturduğu filolar ile Afrika ve Hint Okyanusu kıyılarının zenginliğini kendi ülkesine taşımaya gayret göstermiştir. Bu dönem içindeki coğrafya keşfinin tabii sonucu olarak ortaya çıkan sömürge faaliyetleri, Portekiz devleti için daha çok Afrika kıyılarına ve Hint Okyanusu'na yöneliktir.¹² Dolayısıyla Portekiz Devleti baharatın en önemli ticaret yolu olan Kızıldeniz'e girmiştir. Portekiz donanması Cidde'ye yönelmeye çalışırken rüzgâr ters estiği için gemiler ilerleme imkânı bulamamıştır.¹³ Bu arada birbirinden bağımsız olan, Doğu Afrika'daki emirlikler, Portekiz donanmalarına karşı savunma imkânı bulamadığı önemli şehirleri olan Zeyla gibi yerler için Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. 1512'de I. Selim'in tahta geçmesiyle Osmanlı Devleti, etkili bir doğu

⁹ Portekizlilerin bu yoldaki çabaların için bkz- Kemel Beydilli, “*Portekiz (II. Tarib)*”, DİA., c. XXXIV, s. 328 – 331.

¹⁰ Mahamud Yıldırım, XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001, s. 19.

¹¹ Mohamed Habidi Es-Selmân, *el-Ğazvi el-Purtugâli li'l-Cenûbi'l-Arabî ve'l-Halîc fi'l-Fetretî mâ Beyne 1507 -1525*, Merkez Zâyid li't-Turâs ve't-Târih, El-Ayn 2000, s. 17-18.

¹² Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 108 -109.

¹³ Cengiz Orhonlu, “XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarib Dergisi*, XII/16 (1961), 1 -25, s. 7.

ve güney siyaseti izlemiştir. Portekiz ve Osmanlı İmparatorluğu için iktisadi önemi büyük olan Hindistan'a ulaşarak baharat ticaretinin mihverini hatta kutsal toprakları bile hâkimiyeti altına sokmuştur.¹⁴ Portekiz dalgaları karşında aciz duruma düşmüş olan Memlûk Sultanlığı ve onun idaresi altında bulunan Suriye ve Kuzey Mekke Emirliği ilk defa I. Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.¹⁵ Osmanlı Devleti, 1517'de Mısır'a hâkim olduktan sonra, Memlûk Devleti'nin idaresinde bulunan Yemen ülkelerini de egemenliği altına almıştır. Osmanlı Devleti'nin Yemen ve Hicaz toprakları için ısrar etmesinin iki sebebi vardır. Birincisi; Hint Okyanusu'nda ve Kızıldeniz'de Müslümanları tehdit eden Portekiz tehlikesini savuşturmak, diğeri ise; İslâm Devleti olması sebebi ile Müslümanlara karşı korumacı politika izlemek ve Haremeyn-i Şerifeyn-i muhafaza etmektir.¹⁶

Osmanlı Devleti Mısır'ı aldıktan sonra Kızıldeniz'deki güvenlik sorunu çözmek ve Hint Okyanusu'nda Portekizlilerle etkin bir şekilde savaşmak için 1525 yılında Süveyş bölgesinde "Mısır Kaptanlığı" veya "Hint Kaptanlığı" adında bir deniz üssü kurdu. Portekiz'in Arap Denizi, Aden Körfezi ve Hint Denizleri'nde Kızıldeniz üzerinden ticaret yapmasının verdiği zararın farkında olan Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz limanlarını eski haline getirmek için bu sömürge devletini Hindistan'dan sürmeyi gerekli gördü. Doğu ticaretinin eski canlılığı ve zenginliği bu sayede korunması planlanmıştı. Bu amaçla Mısır kaptanlığının başındaki Selman Reis'i donanma kaptanlığı göreviyle Hint Okyanusu'na sefere gönderilmesine karar verilmiştir. 1526 yılında Hindistan'a gitmek için Süveyş'ten ayrılan Selman Reis'in Kızıldeniz'den ayrılmadan önce komutanlarından biri tarafından öldürülmesinin ardından Portekizlileri hedef alan bu operasyon yavaşladı.¹⁷

Diğeri yandan, Osmanlı Devleti'nin bölgede Portekizlilere karşı mücadele etmesini salt kutsal motiflerle bezenmiş nedenlerle açıklamak yetersiz olabilir. Osmanlı maliyesi için önemli bir kaynak sağlayan Kızıldeniz'in ticaretinin Portekizlilerin eline geçecek olması bölgeye olan müdahalenin önemli bir meşruluk kaynağıdır. Hem stratejik hem de iktisadi olarak büyük bir önem teşkil eden Akdeniz'in Portekizlilerin tehdidiyle devre dışı bırakılması Osmanlı'nın Avrupa devletleriyle olan mücadelesinde sahip olduğu gücü önemli ölçüde

¹⁴ Feridun Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nüme", *Tarih Enstitüsü Dergisi* (TED), (1994), S. 14, 87- 120, s. 89.

¹⁵ M. Yakup Mughul, "Portekiz Tehlikesi Karşısında Osmanlı-Hint Münasebetleri", *İÜEFY, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VI/1-2 (1975), 38 – 46, s. 37-39.

¹⁶ M. Yıldırım, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, s. 16.

¹⁷ Ertuğrul Önalp, *Portekiz Kaynaklarına Göre Sefer Reis'in Hint Okyanusu'ndaki Faaliyetleri 1550-1565, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, (2009), S. 25, 209 -226, s. 210.

zayıflatabilme potansiyeline sahipti.¹⁸ I. Selim tarafından 1517 yılında Mısır ele geçirildi. Sonrasında Doğu Afrika bir eyalet haline getirildi. Doğunun baharatlarının Mısır ve Suriye üzerinden Avrupa'ya gittiği ticaret yollarını kontrol altında tutmak isteyen Portekizlilerin egemenliğine son verme amacıyla Osmanlılar Kızıldeniz'i Portekizlere kapattı. Osmanlı Devleti Sevvakin, Zeyla ve Masavva limanlarında dahil olmak üzere belirli stratejik yerleri 1527'de aldı. Sevvakin'in alınması, Osmanlı Devletini Sudan'ın yerli gücü Funça Sultanlığı ile karşı karşıya getirdi ve bu iki güç arasında bölge hâkimiyeti için bir mücadele yaşandı.¹⁹

İlk olarak Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen Özdemir Paşa, 1554'te yaklaşık 10.000 kişilik bir kuvvetle Kızıldeniz'deki Sevvakin Adası ve batı sahilindeki Masavva İskeleyi ve Zeyla İskeleyi'ne kadar gitmiş ve Habeş Beylerbeyliği kurulmuştur. Bu sırada 5 Temmuz 1555'te Abdülvehhab isimli bir kişi buraya kadı olarak tayin edilmiştir. 1559'da vefat eden Özdemir Paşa Masavva'da adına yaptırılan caminin avlusunda toprağa verildi. Özdemir Paşa'dan sonra yetkiyi devralan oğlu Osman Paşa komutasındaki Türk askerleri bölgedeki Osmanlı nüfuzunu temsil eden önemli bir güç olmuştur. Hara Emirliği yerel bir güç olarak 19. yüzyıl sonuna kadar varlığını muhafaza ettirdi. Osmanlı Devleti ile Harar'ın ilişkileri Ahmed Gurey'nin vefatından sonra devam etti. Emir Nur Ibn Mücahid döneminde ise Osmanlı Devleti'ne Habeş Krallığı'na karşı destek gönderildi. Harar emiri Mohamed b. Nasır ülkesini dış tehlikelere karşı kuvvetlendirmeye başladı. Osmanlıların bölgedeki hâkimiyetiyle birlikte Hıristiyan Habeş krallarının Avrupalı devletlerden aldığı askerler başta olmak üzere birçok yardım da engellenmek istendi. Aynı zamanda Ortodoks ve Cizvit papazlarının bölgeye olan seyahatlerine izin verilmesi bölgede Hıristiyanlığın yayılmasında çok önemli bir rol oynamıştır.²⁰ Doğu Afrika'nın coğrafi olarak Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetiminden uzak oluşu, ihtiyaç duyulan malzeme ve askeri ihtiyaçlar hususundaki isteklerin hatta siyasi sorunlara dair raporların merkeze gönderilmesinde önemli bir engel teşkil etmiştir. Bir mektup, Zeyla, Sevvakin veya Masavva'dan gemi ile Süveyş'e, oradan kara yolu ile Akdeniz üzerinden İskenderiye'ye ulaştırılıp yine gemi ile İstanbul'a iletilmekteydi. Mısır, Yemen ve Habeşistan meselelerinin çoğu bu yol ile İstanbul'a bildirilmişti. Dolayısıyla raporların gidişi ve onunla ilgili talimatlar ve emirlerin gelişi çok zaman alıyordu.²¹ Habeş Eyaletine tayin edilen beylerbeyleri, buraya yakın idari bölgelerde çalışanlar arasından seçilmekteydi. Bunun en iyi örneğini bu eyaletin kurucusu olan Özdemir Paşa ile oğlu Osman Paşa döneminde görmekteyiz.

¹⁸ C. Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", s. 7

¹⁹ BOA, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire. *Osmanlı idaresinde Sudan*, n.124, İstanbul 2013, s. 24.

²⁰ Ahmed Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskeleyinin Konumu", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (2001), S. 5, 10 – 134, s. 112.

²¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Ankara 1996, s. 93.

Habeş Hristiyan Krallığı ve Portekizliler Arasındaki İttifak

Portekiz ile Habeşistan Krallığı arasındaki ilişkiler, Vasco dö Gama'nın Ümit Burnu'nu geçmesine kadar uzanmaktadır. 1487'de Portekiz Kralı, Pedro da Covilham ve Alfonso de Poir'a'yı efsanevi Kral Rahip John'un kayıp topraklarını bulmak için Afrika kıtasına gönderdi. Uzun yolculuklarının ardından 1490 yılında Habeş Krallığı'nın başkenti Aksum'a ulaşan bu iki kaşif, tüm hayatları boyunca bir elçi gibi kralın gözetiminde kaldı.²² Portekizliler Ümit Burnu'nu geçtikten sonra planlı bir şekilde Hindistan kıyılarına ve Kızıldeniz'e hakim olmak istedi. Amaçları, Hindistan'ın Avrupa'ya ticaret yolunu güvence altına almak, İslam dünyasını çevrelemek ve hatta kutsal Mekke ve Medine şehirlerini ele geçirmektir.

Şüphesiz, kendi deniz gücüne güvenen Portekizlilerin de hedeflerine ulaşmak için bölgede güçlü bir müttefike ihtiyaçları vardı. Bu nedenle Portekiz, Habeş Krallığı ile ilişkileri geliştirmek istedi. 1508'de iki Portekizli büyükelçi, Fernao Gomes ve Joao Sanchez, bir Doğu Afrika limanı olan Malindi'den Habeşistan'a geldi. Habeş başkentinde, Portekiz büyükelçileri çoğunlukla, Kral Lebna Dengal gençken onun yerini alan annesi Kraliçe Haylana'dan destek aldı.²³

Kralın annesi, Müslümanlarla savaşlarda Portekiz ile işbirliği yapmak istedi. İki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek için Portekiz Kralı'na, Habeşistan adına büyükelçilik olarak atadığı Ermeni tüccar Mattew başkanlığındaki bir heyetle birlikte önce Hindistan'a sonra da Portekiz'e hitaben bir mektup gönderdi.²⁴

Kraliçe mektubunun içeriğinde Hint Okyanusu'nda Portekiz ile mücadeleyi kaybeden Memlûk Sultanı'nın yeni bir ordu hazırlamakta olduğunu işittiğini, Portekizlilerin Kızıldeniz'e yapacakları bir saldırıya büyük bir kara ordusuyla destek olmaya hazır olduklarını, bu sayede Bâbü'l-Mendeb Boğazı, Cidde ve hatta kutsal şehirler Mekke ve Medine'nin ele geçirilebileceğini belirtmiştir. Böylece Bâbülmendeb Boğazı, Cidde ve hatta şehirler olan Mekke ve Medine'nin ele geçirilebileceğini belirtti. Böylece sadece Memluk Sultanlığı'na değil İslam dünyasına da büyük bir darbe indirilebilirdi. Kraliçe Haylana, Portekizlilerin böyle bir işgal için yeterli kara gücüne sahip olmadığını farkındadır. Kendi ülkesi ise bir kara devlettir. Yapılacak ittifakla birlikte Portekizliler ihtiyaç duydukları kara gücüne kavuşacak, Habeş Krallığı ise sınırlarını sahillere kadar genişleterek bir kara devleti olmaktan kurtulacaktı. Ancak Portekiz yardımı ulaşmadan önce Kraliçe Haylana ölmüştür.²⁵

²² M. Yıldırım, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, s. 27.

²³ Abdu Mohamed Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüpheler ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlaşış ve İşbirliğine*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 36.

²⁴ Seyyid Mustafa Salim, *el-Hükmu'l-Osmanî el-Evvel li'l-Yemen*, San'a 2010, s. 135.

²⁵ İbrahim Mohamed Hassan, *el-Müslimîn fi'l-Habeşe: el-Karnü'l-Âşir el-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdî*, Kahire 2013, s. 35.

Portekiz Kralı I. Manuel, kısa süre sonra Habeş delegasyonunun taleplerini Kraliyet Yüksek Konseyi'ne sundu. Habeş delegasyonu, Yüksek Konsey, Habeşistan'ın Müslümanlara karşı savaşında askeri yardım anlaşmasını onaylayana kadar iki yıl Portekiz'de kaldı. Bu iki yıl boyunca Habeş heyetine başkanlık eden Mattew, Portekiz'e Ortodoks mezhebi ve özellikle Etiyopyalıların ekonomik durumu hakkında bilgi verdi.²⁶

1508'de Hürmüz, 1510'da da Bombay'ın güneyindeki Goa toprakları Hindistan'ın Portekiz valisi olan Albuquerque eliyle hâkimiyet altına alındı. Burası, Portekiz sömürge idaresinin merkezi oldu. Portekiz valisinin en büyük hırslarından biri, Kızıldeniz'e dayanan Haremeyn'i elde etmektir. Ancak doğu ticaretini kontrol etmek, stratejik noktaları ele geçirmek ve Portekiz donanmasının henüz bilmediği kıyıları keşfetmek gerekiyordu. Ayrıca Basra Körfezi'nin kontrol altında tutulması için Aden'in ele geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü Aden zaten Portekiz savaş gemilerinden kaçan Müslüman gemileri için bir sığınaktı; bu bakımdan müreffeh hale geldi ve Hint mallarının deposu oldu.²⁷

Portekizliler Kızıldeniz'in kapısının Sokotra değil, Aden olduğunu anlamışlardı. Albuquerque, Mısır'daki Memlûk Devleti'nin Hindistan'ı işgal amacına yönelik her hangi bir yeni planı varsa onu imha etmek amacı ile acele edip hazırlığını tamamladı. Şubat 1513'te Aden'i alıp Kızıldeniz'e girmek için Goa'dan yola çıktı. Daha sonra son derece sağlam olan Aden Kalesi'ni almaya çalıştı ancak başarılı olamadı. Kutsal toprakları ele geçirdikten sonra, Albuquerque İslam'ı ortadan kaldırma ve tüm dünyayı Hıristiyan yapma hayallerinin peşinden koştu, sonra Cidde'ye ulaşıp oraya inmek istedi. Sonuç olarak ne çıkartma yapabildi ne de Cidde'ye yaklaşabildi.²⁸

İki yıldan kısa bir süre sonra, 13 Şubat 1520'de Portekiz Hindistan valisi olarak atanan Diogo Lopes de Sequeira komutasında 24 geminin taşıdığı 3000 kişilik bir birlik Hindistan'dan harekete başladı. Kızıldeniz'de onları karşılayacak bir Osmanlı donanması bulunmadığından dolayı seferin yönü Masavva'ya doğru kırdı. Habeşistan Krallığı'na gönderilmek üzere Portekiz büyükelçisinin yanına Masavva'ya indi. Portekiz'in Habeşistan Krallığı'na yardımı esas olarak bu tarihte başladı.²⁹ İmam Ahmed, 1531'de Habeş Krallığı'nın başkenti Axiom'u ve ardından Tigre, Madra, Gojam ve Nube topraklarını ele geçirdi. Daha sonra Sevari ve Sernin'de hakimiyeti ele aldı. Topraklarını ve başkentini çoğunu

²⁶ Gassan Ali Mohamed Er-Ramah, *Siran'l-Müslümin ma'al- Purtakaliyyin fi'l-Babri'l-Ahmer Hilâle'l-Karni'l-Âşiri'l-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdi*, Yüksek Lisans Tezi, Ümül'l-Kurra Üniversitesi, Mekke 1981, s. 98.

²⁷ Hulûsi Yavuz, "XVI. Asır İslam Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1985), S.3, 50 – 77, s. 63.

²⁸ M. Yıldırım, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, s. 30-31.

²⁹ C. Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", s. 6.

kaybettikten sonra iç kesimlere çekilen Lebna Dengel, Portekiz Kralı'ndan yardım talep etti. Portekiz Kralı da Hindistan'dan bir yardım kuvveti göndermeye karar verdi. Ama bölgede Osmanlı Devleti yeni bir güç olarak vardı. Osmanlı Devleti 1538'de Yemen'e hükmetti ve Aden'de içinde olmak üzere sahil ve şehirler boyunca kuvvetler bulundurmak için garnizon kurdu. Diğer taraftan Kızıldeniz'de kontrolü sağlayan bir Osmanlı filosu bulunmaktaydı. Ancak 1541'de Portekiz'in Süveyş baskınları esnasında Christopher da Gama yönetimindeki dört yüz asker Masavva'ya çıkmayı başardı.³⁰

Habeş ordusu da bu yardımla ateşli silah desteğine kavuştu. Lebna Dengel'in halefi olan yeni kral Galavdevos (Claudius, 1540-1559), ateşli silah üstünlüğü nedeniyle İmam Ahmed Gurey ile yapmış olduğu muharebelerde galip gelmeye başladı.³¹

Portekiz-Habeş kuvvetlerinin ilk hucumu 4 Nisan 1542'de yapıldı. Christopher da Gama, asker gücünü bir piyade birliğine dönüştürdü ve onları İmam Ahmed'in pozisyonlarına yöneltti. Ayrıca, peş peşe gelen Müslüman akınlarını tüfek ve top ile geri püskürttü. Yapılan muharebelerde, İmam Ahmed'in yaralanmayla Emirlik kuvvetlerinin geriye çekilmesi ile sonlanmış oldu. Portekizli ve Habeşli birlikler, kayıplara uğrayan dağınık Müslüman askerlere yeniden saldırdı. İlerleyen günlerde İmam Ahmed'in orduları yeni askerlerle takviye edildi. Çabuk harekete geçmenin gerekliliğini anlayan Christopher da Gama, 16 Nisan'da İmam Ahmed'in kampını hedef alan bir piyade saldırısı başlattı. İmam Ahmed'in süvarileri, Portekiz-Habeş birliklerine ait ordusunun düzenini bozdu. Muharebe sırasında İmam Ahmed'in atlılarını bir barut patlamasıyla, Portekiz birlikleri dağıttı. İmam Ahmed'in ordusunun güneye çekilmesinden on gün sonra iki ordu yeniden karşılaştı. Ancak yağmur mevsiminin başlaması da Gama'nın üçüncü kez İmam Ahmed'i kuşatmasını engelledi; Da Gama, Asenge Gölü yakınlarındaki Vofla'da hala düşmanın önünde bir kış kampı kurarken, İmam Ahmed, Zöbil Dağı'nda yeni bir kamp kurdu. Muharebede yara alan İmam Ahmed geriye çekilmek durumunda kaldı; ancak acil Osmanlı yardımı için haber göndermeyi başardı.³²

Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki Adel Sultanlığına Yardımı

Osmanlı Devleti de bir müddet sonra güney komşuları ile başka bir şekilde ilgilenmeye başladı. Bu ilgileniş doğu ticaretinin emniyeti bakımından olduğu kadar Habeşistan'da bulunan Müslümanlar ile de ilgiliydi. Esasen Osmanlı Devleti

³⁰ A. M. Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, s. 43.

³¹ C. Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", s. 20.

³² A. M. Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, s. 44-45.

Yemen'in Zebid şehrinde bulunan idarecileri vasıtası ile güney bölgesindeki gelişmeleri takip etmekte Habeşistan içinde bulunan Müslümanların ve güneydeki mevcut Müslüman emirliklerini öğrenmekte idi. Habeşistan'da Müslüman ve Hıristiyan Habeş ahali arasında cereyan eden bir mücadele bu ülkede Portekizlere olduğu kadar Osmanlılara da iç işlerine müdahale imkânı vermişti.³³

Bu şekilde Osmanlıların omzuna İslam dünyası ve kutsal yerlerin korunması gibi devasa bir vazife yüklenmişti. Osmanlılar, kısa bir zamanda süreli de olsa Müslüman emirlikleri üzerinde hâkimiyetini başarıyla kurmuştu. Bu durum Hıristiyan Habeşistan hükümdarlarının üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. Çünkü bu emirlikler kuzey doğu sınırları ve kıyı bölgelerinden bir bölümü üzerinde kurulmuştur. Bu durum, bölge Müslümanları ve Habeşistan yönetimi arasında bir tür gerginlik yaratmıştır. Sonuçta bunların her biri kendi varlığı ve iktidarını korumaya çalışmıştır. Aralarında birçok savaş yapılmış; bu savaşlar, Habeşistan'da Süleymaniye hanedanının kurucusu Bekun Emlak döneminde (1270 -1285) ve daha sonra Siyon hanedanı döneminde (1314 - 1342) yeni bir şekil almıştır.³⁴

Bu aşamada Harar Sultanlığı'nın başında meşhur İmam Ahmed İbrahim Gurey bulunmakta ve Habeşistan'ın kontrolündeki bölgelere düzenli saldırılar düzenlemektedir. Bu savaşların gerçekleştiği 15. yüzyılın özelliği Müslümanların içerilere doğru büyük bir coşkuyla ilerlemekte olmalarıdır. Hâlbuki önceki savaşlarda mücadeleler Habeşistan sınırında yer alan bölgeleri geçmemekte idi. 15. yüzyılda Habeşistan ile İslâm Emirlikleri arasında yapılan savaşların özelliği, daha önce olduğu gibi yerel boyutlu mücadeleler olmasıdır. Bu arada Afrika'nın bu bölgesine yeni dış güçler de ilgi göstermeye başlamış olup çıkarlarının oraya girip kalmak veya bölgeyi yakından kontrol etmeye bağlı olduğuna inanmışlardı. Burada kastedilen, bölge için aralarında çekişmeye başlayan Osmanlı Devleti ve Portekizlilerdir. Bunların her biri Osmanlıların Avrupa ile meşgul oldukları bu dönemde Portekizliler, Kızıldeniz boyunca sahil kıyıları ile olan ilişkilerinin çok yönlü olarak geliştirmeye çalışmaktaydı. Memlûklerin Portekizliler karşısında 1509'da Hint Okyanusu'nda meydana gelen Duyu Savaşı'nda başarısız olması üzerine Osmanlılar bölge ile doğrudan ilgilenmelerinin zamanının geldiğine kanaat getirdiler. Şimdi onların Kızıldeniz sahilleri ve Babülmendeb Boğazı'nın ötekindeki Somali kıyılarında kendilerini göstermelerinin zamanı gelmiş bulunuyordu.³⁵

³³ C. Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", s. 23.

³⁴ Recep Mohamed Abdulhalim, *el-Alâkatu's-Siyâsiyye Beyne Müslimî'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Ustûri'l-Vusta*, Daru'n-nahda al-Arabiyye, Kahira 1985, s. 31.

³⁵ Nebil Abdulhayî Rıdvan, *ed-Devletü'l-Osmaniyye ve Ğarbiyyu'l-Ceğirati'l-Arabiyye Ba'd İftitâhi Kanati's-Suways(M.1869-1908/H.1286-1326)*,Yüksek Lisans Tezi, Kral Abdülaziz Üniversitesi, Cidde 1981, s. 7-8.

Mısır'ın fethi Osmanlı Devleti'ne göre, İslami cephenin oluşması, Müslümanların kutsal yerlerinin korunması, Kızıldeniz'i kontrol altına alıp nüfuzunun genişletilmesi ve orada olan ticaret merkezlerine hâkim olma hedefinin gerçekleştirilmesi anlamlarını taşımaktaydı. Ayrıca, Portekizlilerin ticaret yollarını kesip hareketlerini felç etmek, onları ortadan kaldırmak ve ondan sonra Hint ticaretini tekeline almayı kolaylaştırmak Osmanlı Devleti'nin hedeflerindendi. Osmanlı Devleti Kızıldeniz'deki planını uygulamaya başladı. Mısır'daki Memlûklerin son Kansu el-Ğuri hezimetinden sonra I. Sultan Selim kumandan Sinan Paşa'yı Arap ülkelerine gönderip yöneticileri ve liderlerini ona tabi kılmıştır. Bu sırada Osmanlılar Kızıldeniz'in doğu kıyısı üzerinde yer alan tüm limanları fethettikten sonra Osmanlı donanması Somali kıyılarına özellikle Zeyla şehrine ulaşıp Portekizli ticaret gemilerine saldırmak için orada 1519'da küçük bir filo inşa etmiştir.³⁶

Osmanlı Devleti, Portekizlilerin nüfuzunu ortadan kaldırmak ve Doğu Afrika'daki İslami emirlikler yardım etmek için Yemen'de özellikle Aden'i stratejik bir merkez olarak seçmiştir. Bu durum İmam Ahmed İbrahim liderliğindeki İslami emirliklerin üzerindeki Portekiz baskısını hafifletmede büyük ölçüde başarılı olmuştur. Osmanlı Devleti, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki gemilerine hizmet vermek üzere Süveys'te tersane, Asya ve Afrika'da -özellikle Afrika boynuzunda Hint Okyanusu'na ve Kızıldeniz'e bakan kıyılarına-Habeşistanlıların ve Portekizlilerin hareketlerini izlemek amacıyla bazı limanlar inşa etmiştir.³⁷ O zaman Osmanlı Devleti, Doğu Afrika kıyılarının bu kısmından tüm bölgeyi izlemeye başlamış ve İslâm emirlikleri ile güçlü ilişkiler kurmayı başarmıştır. Kızıldeniz'in batı kıyılarını kontrol ederek Hindistan ticaret yolu üzerindeki egemenliğini kurmuştur. Osmanlı Devleti, bölgede güçlü bir müttefik aramayı düşünürken İslâm emirliklerinin Emirleri de özellikle 1508'de Habeşistan'a karşı yaptıkları savaşlarda destek almak amacıyla müttefikler kazanmaya çabalamışlardır.³⁸

Bu durumda Portekizlilere karşı savaşmak için Afrika Boynuzu bölgesinde etkili olmak isteyen güçlü Osmanlı Devleti ile Habeşistanlılarının nüfuzunu ortadan kaldırmak ve bu bölgenin tamamı kontrol etmek isteyen Adel Sultanlığı İslâm emirliklerinin Emirleri arasında yeni ittifak kurulmuştur. Aralarındaki ortak çıkarı ve dini inançları nedeniyle iki taraf arasında ittifak kolayca sağlanmıştır. Osmanlı Devleti, İmam Ahmed İbrahim Gurey'in yeni cepheye liderlik yapabileceğini görüp ona para, adam ve ateşli silahlarla destek sağlamıştır. Osmanlı subaylarının İmam Ahmed İbrahim Gurey'in güçlerine

³⁶ Mohamed el-Mutesim Seyid, *Düvel İslâmiyye fî Şarki İfrîkiyâ Harar ve's-Sûmâl*, el-Meclis el-Alâ li-Şuûni'l-İslâmiyye, 4.b, Kahire 1964, s. 33 - 34.

³⁷ eş-Şâdir Bucîlî, "es-Sirâ' beyne'd-Devleti'l-Osmaniyye ve Hükümeti'l-Portuğâl", el-Mecelletu't-Târihiyye, 12, s. 64-65.

³⁸ Ahmet Berhet Mah, *Vesâikü's-Somâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, Şirketu't-Tupcî, 2.B, Kahire 1981, s. 170.

verdiği eğitimler, zaferlerin kazanılmasında büyük rol oynamıştır. Bu süreçte İmam Ahmed İbrahim Gurey'in güçleri durmadan Habeşistan'ı ele geçirmiş ve Habeş orduları bu ilerleyişi engelleyememiştir.³⁹

Savaş sürerken Yemen'de Osmanlı Valisi olan Mustafa Paşa en-Naşşar, tüfekler ve on ağır topla donatılmış 500-900 kadar asker göndermiştir. Yardım İmam Ahmed Gurey'e ulaştıktan sonra Adel İslâmi Sultanlığı, Portekizliler ve Habeşistanlılardan oluşan müttefikleri büyük hezimete uğratmıştır. Ayrıca Portekizlilerin liderinin İmam Ahmed İbrahim Gurey güçlerinin eline esir düşmesi Portekizli askerlerin çoğunun yok olmasına neden olmuştur. Bu zaferden sonra Osmanlı güçleri Zubayda'ya geri dönmüştür.⁴⁰ Osmanlı ve Portekiz devletlerinden herbirinin kızıldenize hâkim olmayı ve oradaki ticari merkezleri kontrol altında tutmak hedefindeydiler. Osmanlılar hindistan ile ticareti kendi tekelinde tutmak için Portekizlilerin ticaret yolunu kesmeye çalışıyorlardı. Osmanlıların Batı Kızıldeniz sahillerine de egemen olmadan Hint icareti üzerindeki egemenliği bütünüyle sağlamış sayılmayacağı düşünülmektedir. Aynı anda Portekizliler doğu afrika sahillerinde ticari ilişkiler oluşturacağı şehirler arıyordu.⁴¹

Adel Sultanlığın'deki İslami güçlerin eline top, tüfek ve diğer savaş ekipmanlarından oluşan yeni silahlar ulaşırken, Habeşistanlılar halen kılıç, mızrak ve oklara bağımlı idiler. Habeşistan Kraliçesi, Adel Sultanlığı Emirlerinin yaptığı gibi büyük dış güçler ile ittifak yapmayı düşünüp Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki zaferlerini duyduktan sonra onlara yönelmiştir. Portekizliler, Hindistan'da yerleştikten sonra öneminden dolayı Doğu Afrika'nın bazı kısımlarında etkilerini genişletmeyi ciddi bir şekilde düşünmüşlerdir. Bu nedenle Habeşistan Kraliçesi, Portekiz Kralı'na davet göndermiştir. Portekizliler de Habeşistan Kraliçesi'nin davetine hızlı ve iyi bir şekilde yardımla cevap vermişlerdir. O zaman Osmanlı Devleti, yeni Habeşistan Portekiz ittifakının tehlikesini fark edip bu ittifakı kırmak ve onların hedeflerini durdurmak için Adel Sultanlığı Emirleri ile yaptığı anlaşmaların gerçekleşmesine hız verip onlara para, asker ve modern ateşli silahlarla yardım etmiştir.⁴² İmam Ahmed, 28 Ağustos 1542'de Afla Vadisi'ndeki savaşta Galavdevos ve müttefiki Christopher da Gama'yı Osmanlılardan aldığı yardımlarla mağlup etti. Portekizlilerin çoğu savaşta öldüğü için Christopher da Gama yakalandı. Geride bıraktıkları toplar ve diğer silah ve cephanelere el konuldu. Osmanlı'nın itirazına rağmen esir alınan Christopher da Gama'nın başı kesildi.⁴³

³⁹ Neval Hamza Yusuf, *el-Cihâdu'l-İslâmî fî Şarki İfrîkiyâ fi'l-Karnî'l-Aşiri'l-Hicrî ve's-Sâdis Aşar el-Mîladî*, Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1987, s. 241.

⁴⁰ Ahmet Berhet Mah, s. 172.

⁴¹ Mohamed Ferit es- Seyyid El Hajaj, *Safahât an Tarihi's-Sumâl*, Daru'l-maarif, kahire 1983, s. 19.

⁴² Ahmet Berhet Mah, s. 170-171.

⁴³ C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, s. 28.

Hint Okyanusu'ndaki en güçlü ordu komutanı olan Christopher da Gama'nın ölmesiyle Portekiz Devleti büyük darbe aldı. Ancak Habeşistan'ı tehdit eden İmam Ahmed'e karşı yeni girişimler olmaya başladı. İmam Ahmed, Habeşistan'ın doğu ve güneyinde geniş bir alanı fethetti.⁴⁴ Habeş-Portekiz birleşik güçleri, 28 Şubat 1543'te Batı Begemder'deki Voyna Dağı Savaşı'nda İmam Ahmed'in ordusuyla bir kez daha karşı karşıya geldi. İmam Ahmed bu savaşta şehit oldu ve oğlu Mohamed de yakalandı. Liderlerinin kaybının ardından, Birleşik Emirlikler ordusu da dağıldı. Şimdi dengeler değişti ve on dört yaşındaki Müslüman yönetim o zamandan beri neredeyse bir gecede çöktü.⁴⁵

İmam Ahmed İbrahim 1543'te vefat ettikten sonra Habeşistan'daki Müslümanların nüfuzu azalmaya başladı. Osmanlı Devleti, Kızıldeniz'in batı kıyısına önem verdiği halde Portekizliler özellikle İslâm ülkelerinde genişlemeye devam etti. İmam Ahmed İbrahim Gurey şehit düştükten sonra Portekizliler Somali'nin bazı kıyılarını işgal etti.⁴⁶ Ancak Osmanlı donanması Sinan Paşa liderliğinde 1554'te Portekizlileri hezimete uğratarak genel olarak Kızıldeniz'in batı kıyılarını ve özel olarak Zeyla ve Berbera gibi liman şehirlerini ele geçirerek Portekizlileri oradan çıkardı. Bu sırada Osmanlılar, İmam Ahmed İbrahim Gurey'in mücadelesini ve Kızıldeniz'in Afrika kıyılarındaki İslami eserlerin taşınması, korunması ve bakımının yapılmasını tarihi bir miras olarak gördüler. Osmanlı Devleti, bu bölgeye hâkimiyeti 1263/1854 tarihine kadar sürdürdü. Doğu Afrika, özellikle Kızıldeniz'in batısındaki bölgeleri, Özdemir Paşa'nın kurduğu Habeşistan eyaleti Osmanlı hâkimiyetine tabi idi.⁴⁷ Bu vilayetin durumu kötüleştikten sonra Osmanlı Devleti'ne tabi olan Hicaz Valiliği'ne bağlanmış oldu. Osmanlılar, savaşa giden ve savaştan gelen ordularının istirahat etmesi için Zeyla, Berbera ve Masavva'yı deniz üssü olarak kullandı.⁴⁸

Avrupa Devletlerinin Doğu Afrika Bölgesini Ele Geçirmesi

Doğu Afrika'daki Avrupa sömürgeleştirmesinin başlangıcı Ortaçağ'a kadar uzanmaktadır. Avrupa, o zamanlarda birçok tarihçi ve şair için hayal gücü kaynağı olan Habeşistan Hıristiyan Krallığı ile bağlantı kurma çabası içerisindeydi. Müslümanlar tarafından çevrili bu Hıristiyan krallığının savunması için birçok kitap yayınlandı. Bu düşünce temelinde Doğu Afrika bölgesinde Portekiz

⁴⁴ İbrahim Mohamed Hassan, s. 136.

⁴⁵ A. M. Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüpheler ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, s. 46.

⁴⁶ Camil Abdullah el-Mısıfî, *Hâzırû'l-Âlami'l-İslâmî ve Kadâyâ'l-Muâsıra*, c.2, el-Medînetu'l-Münevverâ 1987, s. 47.

⁴⁷ Abdul Hâdi el-Ata, el-Osmâniyyüne fi'l-Bahri'l-Ahmer, *Merkez Derâsât İfrikiyye, Jamiatu İfrikiya el-Âlemiyye, Edebiyat Fekültesi*, S. 37,1- 14, s. 5.

⁴⁸ Muhammet Salih Sarrar, *Tarihu's-Sûdân, Babru'l- Ahmer, İklîmu'l-Becâ*, Beyrüt 1962, s. 110.

sömürge fikri kazanmaya başladı. Portekizliler savaşlarında Habeşistan ile ittifak ederken, Osmanlılar ise İmam Ahmed Gurey gibi bir fırsat bulmuşlardı. Böylece Zübeyde şehrinin valisi tarafından İmam Ahmed Gurey'e silah ve mühimmat yardımı yapıldı. Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, 1557'de Portekizlere Sevvakin ve Masavva arasında büyük bir yenilgi yaşattılar. Nitekim Portekizliler sonuçta bölgeden ihraç edildi. Bu durumda Kızıldeniz kıyılarında Osmanlı Devletinin egemenliği sağlanmış oldu.⁴⁹

Avrupa'nın yarışan devletlerinin özellikle Afrika'nın büyük bir kısmına ve doğu sahillerine sahip olması 1885 yılında Mısır'ın bu bölgede geri çekilmesine yol açtı. Avrupa politikasındaki bu hızlı değişim Afrika'ya 1880 yılında geldi. Bu yılda Afrika ve Doğu Afrika genel sahil kısımlarına, Avrupa ülkeleri politik kapsamı, siyasi ağırlığıyla girmeye başlamıştır. İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesinden sonra, Kızıldeniz ve Doğu Afrika kıyıları, İngiliz sömürgeciliğinin hedefleri haline geldi. Bu bölge yalnızca Britanya için değil, aynı zamanda Süveyş Kanalı Mali Komitesini denetleyen Fransa için de önemli idi. İki ülkenin stratejik ve ticari amaçları, İngilizlerin ve Fransızların ilgisini Doğu Afrika sahillerine çevirmekteydi.⁵⁰ İtalya o zaman gelişmekte olan bir ülke olup siyasi birliğini tamamlamıştı ve ayrıca Afrika'ya doğru genişlemeyi dört gözle bekliyordu. İtalya, ilk başlarda Tunus topraklarına el koymaya çalıştı. Ancak Fransa İtalya'nın Tunus'taki hedeflerine engel oldu. Doğu Afrika'daki Avrupa politikasındaki bu yeni trendin ilk izlerinden biri Britanya, İtalya ve Fransa'nın çıkarlarının bir bölgede olduğu Kızıldeniz kıyılarındaydı. Bu durum İngiltere'nin çıkarlarıyla çakışıyordu. Bu ülkeler Doğu Afrika nüfuz alanları için yarışıyor ve bu üç taraftan her birini yanına alarak yeni bir sömürü kolonisi kazanmaya çalışıyorlardı.⁵¹ 1855 yılı Ekim ayında İngiliz seyyah Richard F. Burton, Müslüman kıyafetiyle Mekke'yi gizlice gezdikten sora, aynı şekilde Doğu Afrika'nın merkezi olan Harar şehrini de görmek istedi.⁵²

“Türk kimliğiyle bu tarihi şehre girme düşüncesinden vazgeçme sebebini Türklere duyduğu nefretin Fransızlara duyduğu nefretten daha ileri seviyede olmasına bağlayan R. F. Bunton'un iddiaları bizzat Müslümanların Osmanlı Padişah'ına bağlılıkları ve sadakatlerini göstermek için gönderdikleri mektuplar ile çelişmektedir.”⁵³

Osmanlı Devleti ise Doğu Afrika'daki ilişkileri korumak ve işgalleri daha kolay engelleyebilmek için 27 Mayıs 1866 tarihinde bir fermanla Masavva idaresini Mısır Hıdivliğine verdi. Osmanlı Devleti, Doğu Afrika'da Mısır vasıtasıyla bir kez daha hâkimiyetini genişleterek Zeyla ve Berbera limanlarıyla

⁴⁹ Ahmed Berhet Mah, s. 199.

⁵⁰ Mohamed el-Mutesim, s: 99.

⁵¹ Mohamed el-Mutesim, s. 100.

⁵² Aydoğan Köksal, “*Somali (II. Tarib)*”, *DİA*, C. 37, s. 372-373.

⁵³ A. Kavas, “Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu”, s. 113.

Somali kıyılarını ele geçirdi. Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu sahilindeki Re'sül-Hafun'a kadar gönderdiği ordu tarafından buraya Osmanlı Bayrağı dikildi. Osmanlı Devleti, Doğu Afrika'da, sömürgeciliğin bu kıtayı parçalamaya başladığı dönemde, bölgede geniş bir yayılma siyaseti izlemiş ve hatta Hıdiv İsmail Paşa, Uganda'ya kadar gitmiştir. Burada "Hattı-İstiva" adıyla bir vilayet kurulmuş ve 1887'de Emin Paşa vali olarak buraya tayin edilmiştir. Bu vilayet Doğu Afrika'nın iç bölgesinde Osmanlı tarafından ele geçirilen en ileri nokta olmuştur.⁵⁴ 10 Kasım 1867 tarihinde, Cafer Paşa Doğu Afrika Bölgesine ziyaret etti, bölge ile ilgili önemli bir rapor hazırladı ve bu raporda Kızıldeniz'in Süveys'ten Babülmendeb'e kadar batı kıyılarının Sevvakin, Masavva ve Sudan yakınlarındaki olan bütün adalara girmek isteyen Avrupa ülkelerden biri olmadığını belirtti.⁵⁵

Aslında Avrupalıların 19. yüzyıl başlarından itibaren Afrika kıtasının farklı bölgelerinde başlattıkları işgal süreci Kızıldeniz üzerinden Doğu Afrika topraklarına doğru bir yol izledi. Babülmendeb Boğazı'na Süveys Kanalı'ndan daha çok önem veren Avrupalı devletler 16. yüzyıldan itibaren bu uğurda mücadele ettiler. İtalya, Fransa ve İngiltere bu bölgede hâkim oldu. Fransızlar, Hindistan üzerinde İngilizlerle girdikleri rekabet dolayısıyla Aden limanına yaklaşımları yasaklanınca Mısır birliklerinin Doğu Afrika sahillerinden çekilmesini fırsat bilerek Cibuti iskelesine ağırlık vermeye başladılar. Nitekim bu bölge Fransızlar tarafından tamamen işgal edildi. Bölgede rekabet eden diğer bir devlet olarak İtalya da kendisine bir faaliyet alanı açmak istiyordu. Onun için Kızıldeniz sahilinde bulunan Assab İskelesi'ni 7 Temmuz 1880'de işgal etti. İngiltere ise 20 Temmuz 1887'de Somali'deki egemenliğini resmen ilan etti.⁵⁶ Avrupalı devletler içerisinde Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nde en etkili olan unsur ise İngiltere idi. Ancak İngiltere önemli yerleri doğrudan işgal etmek yerine, buradaki Osmanlı hâkimiyetini tanıyıp Hıdiv ile bir mukavele imzalayarak bölgede Osmanlı hâkimiyetinin olduğunu göstermek istiyordu. Çünkü kendisi dışında, Avrupalı başka bir güçlü ülkenin buralara yerleşmesini önemli bir tehdit olarak algıyordu. 1882'de İngilizlerin Mısır'ı işgali neticesinde Doğu Afrika özellikle Harar, Zeyla ve Berbera bölgelerinde idari boşluk oluştu ve 2.Abdülhamit'in özellikle Zeyla'nın doğrudan doğruya İstanbul'a bağlanmasını istemesi üzerine yapılan çalışmalar sonuçsuz kaldı. Mısır meselesi halledilmeden Zeyla'nın Osmanlı idaresine girmesi olanaksız görünüyordu. Ayrıca Zeyla İngiliz idaresi altında olmasına rağmen, vergisi Mısır maliyesi tarafından karşılanıyordu. Neticede Zeyla Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden fiili olarak 1916 yılında çıktı.⁵⁷

⁵⁴ Şavkı Ata'ullhi el-Cemel, "Tarihü's-Sûmâl fi'l-Asri'l-Hadis(1486 -1969)", *el-Mashbu'ş-Şamil li-Cumhûriyyeti's-Sûmâl ed-Dinukrâdiyye*, Bağdat 1982, s. 93-159.

⁵⁵ C. Yahya ve M. Nesri, *Müşkeletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadîyyatu Şabi's-Sûmâl*, s. 82.

⁵⁶ Mohamed Farid es-Sayyid Hajaj, s. 42.

⁵⁷ A. Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu", s. 134.

16. yüzyıl başında Doğu Afrika'da bulunan Müslüman emirlikler ile başlamış olan ilişki durumu devam eden asırlarla da süregeldi. Ayrıca 19. Yüzyıl başlarında sömürge güçlerinin tehtidinde bulunan Doğu Afrika Müslümanları ve sultanları Osmanlılarla olan ilişki durumlarını her zamanki durumdan çok daha ileri düzeyde önemsediler.

Sonuç

İslam âleminin himayesi görevini Memlûk Devleti'nin zaafa uğramasından sonra Osmanlı Devleti üstlenmiş ve güneyde fetihler yaparak bu durumu yönetmiştir. Bu doğrultuda Şam, Mısır, Yemen'i, hâkimiyeti altına alarak Aden Körfezi ve Kızıldenizi'ni Osmanlı gölüne çevirmiştir. Güney cihetindeki İslam dünyası sürekli ilerleyerek büyüyen Portekiz tehlikesiyle karşı ve karşıya kalmıştır. Müslüman dünyaya güneyden gelen bu tehdide karşı koymak için Osmanlı İmparatorluğu'nun Portekiz'e karşı mücadelesi, tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun önderliğinde İslam dünyasının doğusunu ve batısını birleştirmeyi amaçlayan I. Selim'in projesinin bir parçasıdır. Özellikle de Afrika'nın doğusunda Portekizlilerin baskısı İslam ülkelerinin krallarının ve sultanlarının Osmanlı Devletine sığınmalarına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti Kızıldeniz'deki planını; Kızıldeniz'in doğu kıyısı üzerinde yer alan tüm limanları fethettikten sonra donanmasını Doğu Afrika kıyılarına özellikle Zeyla şehrine ulaştırıp burayı kontrol altına alarak nüfuzunu genişletme ve orada bulunan ticaret merkezlerine hâkim olma biçiminde gerçekleştirmiştir. Aynı anda Portekizli ticaret gemilerini engellemek için orada 1519'da küçük bir filoyu da inşa etmiştir. Portekizliler, Hristiyan Habeş Krallığı üzerindeki gayelerine ulaşmış, bölgedeki dini ve iktisadi hedeflerine erişmek ve bunları gerçekleştirmek için Habeşistan Krallığı ile anlaşmışlardır. O esnada Osmanlılar da orada Ahmed İbni İbrahim önderliğindeki Emirliklere Hristiyanlarla olan cihatlarında para ve ateşli silahlar göndermiştir. Daha sonra Habeşistan içinde devam eden yerel bir çatışma uluslararası bir çatışmaya dönüşerek Osmanlı ve Portekizlileri karşı karşıya getirmiştir. Buna ilaveten Osmanlı ordusunun gerçekleştirdiği fetihler, Osmanlı devletini uluslararası fiyatların yükselmesi neticesinde ortaya çıkan ekonomik krizin ve bölgedeki ekonomik krizin çözümünün bir parçası durumuna getirmiştir. O kriz de Habeşistan'daki altın madeninin tekelinden kaynaklanmıştır. Ayrıca bir başka neden olarak da Osmanlı Devleti'nin güney sınırlarında yer alan diğer ekonomik ve ticaret unsurları ve stratejik öneminin temini de gösterilebilir.

Kızıldeniz'in batısında yer alan Cibuti'ye yerleşen Fransızlar ve buranın hemen kuzeydeki Assab'ı işgal eden İtalyanlar bu iskelelere silah getirerek ileride Osmanlı Devleti'ni yıllarca meşgul eden isyanlara neden olmuştur. Osmanlı Devleti ve Doğu Afrika ilişkileri doğrudan doğruya 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. 19. yüzyılın sonuna doğru Doğu Afrika'da Osmanlı

Devleti'nin tüm eyaletlerinde olduğu gibi Avrupa'nın sömürgesi altında kalmış ve böylece Osmanlı Devleti ile Doğu Afrika ilişkisi sona ermiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu Afrika'daki topraklarını Avrupa, Asya ve Afrika üzerinde egemen güç olarak, tüm dünyadaki Müslümanların temsilcisi ve kurtarıcısı sıfatıyla Avrupa sömürgeciliğine karşı savunmuştur.

Bundan sonra Avrupalı devletler, 19. yüzyılın sonuna doğru artan rekabetin neticesinde, kendi aralarında Afrika üzerindeki çatışmalarını önlemek için Berlin'de bir araya gelmiştir. 1884-1885 yıllarında düzenlenen Berlin Konferansı'nda, aslında bir bakıma Afrika üzerinde sömürgecilik politikaları genel olarak planlanmıştır. Konferans sonucunda kıtanın paylaşılmasının yanı sıra bugünkü sınırlar da çizilmiş ve özellikle kıyı devletlerinin uyması gereken kurallar belirlenmiştir. Dolayısıyla Afrika, kendi insanının geleceğinin belirlendiği konferansta bulunamamıştır.

Kaynakça

- ABDULHALİM, Recep Mohamed, *el-Alâkatu's-Siyâsiyye Beyne Müslimî'z-Zeyla ve'n-Nesâre'l-Habeşe fi'l-Ustûri'l-Vusta*, Daru'n-nahda al-Arabiyye, Kahira 1985.
- ABDURRAHÎM, Abdurahman, *Füsûl Min Tarih Mısır e'l-İktisadiyyi Ve'l-İctimâ'iyi fi'l-Asri'l-Osmanî*, el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li's-Şebâb, Kahire 1990.
- ALİ, Abdu Mohamed, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüpheler ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlaşış ve İşbirliğine*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- ÂŞÛR, Said Abdilfatah, *el-Haraketu's-Salibiyye Safhatun Müşrikatun fi Târihi'l-Cihâdi'l-İslâmiyyi fi'l-Ustûri'l-Vusta*, C. 2, Mektebetu'l-Angalu el-Mısriyye, Kahire 1990.
- EL-ATA, Abdilhâdi, *el-Osmâniyyüne fi'l-Babri'l-Ahmer*, Merkez Derâsât İfrikiyye, Jamiatu İfrikiya el- Âlemiyeye, Edebiyat Fakültesi, S. 37,1- 14,
- BİLGE, Mustafa L., “Kızıldeniz”, *DİA*, C. XXV, İstanbul 2013, s. 557 – 559.
- BOA, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Daire. Osmanlı İdaresinde Sudan, n.124, İstanbul 2013
- BUCİLİ, Eş-Şâdir, “*es-Sirâ' beyne'd-Devleti'l-Osmaniyye ve Hükümeti'l-Purtuğâl*”, el-Meceletu't-Târihiyye, 12, s. 64-65..
- EL-CEMEL, Şavkı Ata'ullhi, “*Taribu's-Sûmâl fi'l-Asri'l-Hadis(1486 -1969)*”, *el-Masbu'ş-Şâmîl li-Cumbûriyyeti's-Sûmâl ed-Dimukradiyye*, Bağdat 1982.
- EMECEN, Feridun, “*Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nüme*”, Tarih Enstitüsü Dergisi (TED), (1994), S. 14, 87- 120.
- EL- HAJAJ, Mohamed Ferit es-Seyyid, *Safahât an Taribi's-Sûmâl*, Daru'l-maarif, kahire 1983.

- HASSAN, İbrahim Mohamed, *el-Müslimîn fi'l-Habeşe el-Karnü'l-Âşir el-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdî*, Kahire 2013.
- KAVAS, Ahmed, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006.
- , “Doğru Afrika Sabilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali’de Zeyla İskeleyinin Konumu”, İslâm Araştırmaları Dergisi, S.5 (2001), s. 109-134.
- , “Harar”, *DİA*, C. XVI, İstanbul 2013, s. 107 – 109.
- KÖKSAL, Aydoğan, “Somali (II. Tarih)”, *DİA*, C. XXXVII, s. 372 – 376.
- MAH, Ahmet Berhet, *Vesâik es-Sûmâl ve'l-Habeşe ve Eriterye*, Şirketu't-Tupcî, 2.B, Kahire 1981.
- EL-MASRÎ, Cemil Abdullah, *Hâzru'l-Âlami'l-İslâmî ve Kadâya'l-Mu'âsarab*, c. 2, el-Medinetu'l-Münevvera 1987.
- MUGHUL, M. Yakup, “Portekiz Teblîkesi Karşısında Osmanlı-Hint Mümasebetleri”, İÜEFY, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, VI/1-2 (1975), s. 38 – 46.
- ORHONLU, Cengiz, “XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sabillerinde Osmanlılar”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XII/16, 1961, s. 1-25.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Ankara 1996.
- ÖNALP, Ertuğrul, “Portekiz Kaynaklarına Göre Sefer Reis'in Hint Okyanusu'ndaki Faaliyetleri 1550-1565”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, (2009), S. 25, s. 209 -226.
- ÖZBARAN, Salih, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- ER-RAMÂH, Ğassan Ali Mohamed, *Srâu'l-Müslimîn Ma'a'l-Purtuğaliyyin fi'l-Babri'l-Ahmer Hilale'l- Karni'l-Âşiri'l-Hicri es-Sâdis Aşar el-Milâdî*, Yüksek Lisans Tezi, Ümmül-Kurra Üniversitesi, Mekke 1981.
- RIDVAN, Nebil Abdullhay, *ed-Devletu'l-Osmaniyye ve Ğarbiyyu'l-Cezâirî'l-Arabiyye Ba'd İjtütâbi Kanatî's-Sıvays(M.1869-1908/H.1286-1326)*,Yüksek Lisans Tezi, Kral Abdülaziz Üniversitesi, Cidde 1981.
- SALİM, Seyyid Mustafa, *el- Hükmü'l-Osmanî el-Evvel li'l-Yemen*, San'a 2010.
- SARRAR, Mohamed Salih, *Tarihu's-Sûdân, Babru'l- Ahmer, İklîmu'l-Becâ*, Beyrut 1962.
- ES-SELMÂN, Mohamed, *el-Ğazvu'l-Purtuğâlî li'l-Cenûbi'l-Arabî ve'l-Halîcî fi'l-Fetretî mâ Beyne 1507-1525*, Merkez Zâhid li't-Turâs ve't-Târih, El-Ayn 2000.
- SEYYİD, Mohamed el-Mutesim, *Düvel İslâmiyye fi Şarki İrîkiyâ Harar ve's-Sûmâl*, el-Meclis el-Alâ li-Şuûni'l-İslâmiyye, 4.b, Kahire, 1964
- ES-SEYYİD, Eymen Fuad, *İskenderiye*, *DİA*, C. XII, İstanbul 2013,s. 574 - 576
- YAHYA, Celâl / NESRÎ, Mohamed, *Müşkiletü'l-Karni'l-İfrîkî ve Kadiyyatu Şabi's-Sûmâl*, Kahire 1981.
- YAVUZ, Hulusi, “XVI. Asır İslam Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri?”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (1985), S. 3, s. 50-77.

YILDIRIM, Mahmud, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001.

YUSUF, Neval Hamza, *el-Cihâdu'l-İslâmî fi Şarki İfrîkiyâ fi'l-Karni'l-Aşiri'l-Hicrî ve's-Sâdis Aşar el-Mîlâdî*, Doktora Tezi, Ummü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1987.